

LBRIS

JOSEPH HENRICH
We show
books

CEI MAI

WEIRD

OAMENI DIN LUME

**CUM A DOBÂNDIT OCCIDENTUL
O PSIHOLOGIE DISTINCTĂ
ȘI O PROSPERITATE IEȘITĂ DIN COMUN**

Traducere din limba engleză
IRINA DUBSKÝ

LITERA
București

Prefață	7
Preludiu: Creierul nostru a fost modificat	13

Partea I

Evoluția societăților și a psihologiilor

1. Psihologia WEIRD	31
2. Crearea unei specii culturale	68
3. Clanuri, state și de ce nu poți ajunge aici de acolo	95
4. Zeii sunt cu ochii pe voi! Purtați-vă frumos!	131

Partea a II-a

Originile popoarelor WEIRD

5. Familii WEIRD	163
6. Diferențe psihologice, familii și Biserica	201
7. Europa și Asia	239
8. Monogamia WEIRD	260

Partea a III-a

Noi instituții, noi psihologii

9. Despre comerț și cooperare	291
10. Îmblânzirea concurenței	326
11. Mentalități de piață	363

Partea a IV-a

Nașterea lumii moderne

12. Lege, știință și religie	397
13. Viteză de desprindere	430
14. Materia întunecată a istoriei	468

<i>Anexa A. Repere ale Programului Matrimonial și Familial</i>	489
<i>Anexa B. Alte grafice.</i>	497
<i>Anexa C. Impactul psihologic al mobilității relaționale și locative</i>	499
Note	503
Bibliografie.	571
Indice	631

PRELUDIU: CREIERUL NOSTRU A FOST MODIFICAT

Creierul nostru a suferit transformări și a fost reprogramat neurologic pe măsură ce am dobândit o abilitate pe care societatea o apreciază în mod deosebit. Până de curând, această abilitate a fost aproape inutilă sau considerată de o importanță minoră, iar majoritatea oamenilor din cele mai multe societăți nu au ajuns să o deprindă niciodată. Dezvoltarea acestei abilități ne-a făcut:¹

1. să ne specializăm o arie din zona occipito-temporală anterioară stângă, situată între centrul limbajului, al recunoașterii obiectelor și al acționării mușchilor faciali;
2. să ne dezvoltăm corpul calos, fasciculul de fibre nervoase care reprezintă calea de transmitere a informațiilor de la o emisferă cerebrală la cealaltă;
3. să ne transformăm cortexul prefrontal implicat în producerea limbajului (aria lui Broca), precum și alte zone cerebrale responsabile de alte funcții neurologice, cuprinzând atât procesarea limbajului, cât și capacitatea de a ne gândi la mintea altora;
4. să ne îmbunătățim memoria verbală și să ne intensificăm activitatea cerebrală când procesăm vorbirea;
5. să transferăm procesul de recunoaștere facială în emisfera stângă. Oamenii normali (nu este vorba despre noi) procesează imaginea chipurilor cu ambele emisfere cerebrale aproape în mod egal, dar cei dotați cu abilitatea specifică pe care o avem noi tind să folosească preponderent emisfera dreaptă;²
6. să ne reducem capacitatea de recunoaștere facială, probabil din cauză că, în timp ce ne-am organizat la rezezeală zona occipito-temporală anterioară stângă, am afectat o zonă specializată în recunoașterea facială;
7. să ne diminuăm tendința naturală către procesarea vizuală holistică în favoarea procesării analitice. Acum preferăm să ne bazăm mai mult pe descompunerea unei scene sau a unui obiect în părțile componente și mai puțin pe configurații vaste și modele gestalt.

Despre ce abilitate mentală este vorba? Ce capacitate ne-ar fi putut reînnoi creierul, dotându-ne cu abilități noi, specializate, totodată determinând și deficiențe cognitive specifice?

Această competență exotică nu este altceva decât abilitatea de a citi. Cel mai probabil, toți cei care citesc acum aceste rânduri au abilități de lectură foarte dezvoltate. Dobândirea acestei abilități mentale presupune conectarea unor circuite neuronale specializate în anumite zone ale creierului. Pentru procesarea literelor și a cuvintelor se dezvoltă un *alfabetar* în zona occipito-temporală anterioară stângă, care se conectează cu zonele apropiate specializate în recunoașterea obiectelor, în limbaj și în vorbire. Leziunile cerebrale care afectează acest „alfabetar“ induc analfabetismul, deși persoanele în cauză își păstrează capacitatea de a recunoaște numeralele și de a face calcule matematice, ceea ce dovedește că această zonă este specializată pentru citit.³

Circuitul alfabetarului este în consonanță cu fiecare sistem grafic. De exemplu, în timp ce semnele alfabetului ebraic activează *alfabetarul* în cazul cititorilor a căror limbă maternă este ebraica, cititorii englezi se raportează la aceste caractere grafice ca la orice alt obiect, nu cum se raportează la literele alfabetului latin. Mai mult, alfabetarul codifică modele non-vizuale, de adâncime. De exemplu, el înregistrează asemănarea dintre „CITESC“ și „citesc“, deși cele două cuvinte arată foarte diferit.⁴

Acum să vă arăt ceva: mai jos se află câteva simboluri de mari dimensiuni. Nu le citiți, doar studiați-le forma. Vă voi spune când să începeți să le citiți.

Cal Alb
白馬

Dacă știți să citiți în limba română, n-ați avut cum să nu citiți „Cal Alb“ mai sus. Circuitele noastre cerebrale sunt foarte rapide, automate și, așa cum tocmai am demonstrat, se află în afara controlului conștient. E imposibil să nu citim ce vedem. Spre deosebire de prima situație, dacă nu cumva cunoașteți și limba chineză, nu vi s-a părut dificil să nu faceți nimic altceva decât să admirați semnele insolite care formează caracterele chinezești ale sintagmei „Cal Alb“ (*bai ma*). În cazul populațiilor unde nivelul alfabetizării este foarte ridicat, psihologii le arată participanților la experimente diferite cuvinte care se succed cu viteză atât de mare încât aceștia din urmă nu își dau seama că tocmai au văzut un cuvânt. Totuși, noi știm că

au și citit cuvântul care le-a trecut rapid prin fața ochilor, nu numai că l-au văzut, deoarece sensul lui are un efect subtil asupra activării și comportamentului creierului. Această condiționare subliminală demonstrează atât incapacitatea noastră de a ne dezactiva circuitele care ne ajută să citim, cât și faptul că nici măcar nu ne dăm seama atunci când citim și procesăm ce citim. Cu toate că această abilitate este formată cultural, ea este deopotrivă automată, inconștientă și imposibil de dezactivat. Aceste caracteristici definesc multe alte aspecte ale culturii.⁵

Deprinderea cititului formează rețele neuronale specializate care ne influențează psihologia în multe domenii diferite, printre care și memoria, percepția vizuală și recunoașterea facială. Abilitatea de a citi și de a scrie modifică atât biologia, cât și psihologia ființei umane, fără a-i influența codul genetic. Dacă membrii adulți cu abilități de citire dezvoltate constituie 95% dintr-o populație, aceștia vor avea, în general, un corp calos mai pronunțat și abilități de recunoaștere facială mai slabe în comparație cu o societate ai cărei membri cu abilități de citire dezvoltate reprezintă doar 5%. Aceste diferențe biologice între diverse populații vor fi vizibile chiar dacă cele două grupuri sunt identice genetic. Astfel, abilitatea de a citi și de a scrie este o ilustrare a modului în care cultura poate schimba ființele umane din punct de vedere biologic, independent de diferențele genetice. Cultura poate, într-adevăr, să ne transforme creierul, hormonii și anatomia, împreună cu percepțiile, motivațiile, personalitatea, emoțiile și multe alte aspecte ale minții.⁶

Modificările neurologice și psihice asociate cu gradul de alfabetizare ar trebui privite ca o parte a unei configurații culturale care include practici, credințe, valori și instituții – cum ar fi valoarea „educației formale” sau instituții precum „școala” –, alături de tehnologii precum alfabetul, sisteme de semne silabice și tipografii. La nivelul diverselor societăți, o combinație de practici, norme și tehnologii a perfectat aspecte ale sistemului nostru nervos, dezvoltat genetic, din care au rezultat noi abilități mentale. Pentru a înțelege diversitatea psihologică și neurologică existentă în lume și manifestată în domenii precum memoria verbală și grosimea corpului calos, este necesar să explorăm originea și dezvoltarea valorilor, convingerilor, instituțiilor și practicilor relevante.

Exemplul capacității de a citi și de a scrie explică interpretările eronate pe care mulți psihologi și specialiști în neuroștiințe le-au dat rezultatelor experimentelor efectuate și repetatele deducții incorecte referitoare la creierul *uman* și la psihologie. Prin studierea persoanelor

care învață la universitățile din țările lor, cercetătorii din domeniul neuroștiințelor au descoperit o tendință pronunțată de a procesa recunoașterea facială cu ajutorul emisferei drepte. În conformitate cu o practică științifică adecvată, mai mulți cercetători au repetat aceste studii la nivelul câtorva grupuri de studenți ai universităților occidentale, proveniți din națiuni diferite, obținând aceleași rezultate. Pe baza acestor rezultate, s-a ajuns la concluzia că această implicare a emisferei drepte în procesarea recunoașterii faciale reprezintă o trăsătură de bază a funcționalității neurocognitive umane, nu un produs secundar al abilității de a citi și de a scrie dezvoltate la nivel înalt. Dacă ar fi procedat ca psihologii când încearcă să identifice diferențe culturale, anume să realizeze experimente pe studenți asiatici care învață în universitățile americane, ar fi obținut rezultate în concordanță cu rezultatele inițiale și ar fi confirmat o implicare mai pronunțată a emisferei drepte în acest proces, aceasta pentru că toți studenții trebuie dotați cu o abilitate foarte dezvoltată de a scrie și de a citi. Evident, rata analfabetismului este foarte ridicată în lume în zilele noastre, numărul analfabeților depășind 770 de milioane, ceea ce reprezintă dublul populației Statelor Unite. Numai că aceștia nu ajung prea frecvent în laboratoarele universităților.

Iată cum stau lucrurile: societățile care se disting printr-o prezență masivă a abilității de a citi și de a scrie sunt de dată relativ recentă și se deosebesc semnificativ de multe alte societăți care au existat vreodată. Aceasta înseamnă că populațiile moderne se deosebesc neurologic și psihologic de cele care au trăit de-a lungul istoriei și în trecutul nostru evolutiv. Dacă studiem aceste populații moderne specifice fără să înțelegem impactul puternic pe care convingerile, tehnologiile și normele sociale referitoare la abilitatea de a citi și de a scrie îl au asupra creierului și proceselor noastre mentale, putem ajunge la rezultate eronate. Aceasta se poate întâmpla și când studiem trăsături aparent evidente ale psihologiei și neuroștiințelor, precum memoria, procesarea vizuală și recunoașterea facială.

Dacă dorim să explicăm aceste aspecte ale creierului și ale psihologiei așa cum se manifestă ele în societățile moderne, trebuie să înțelegem originea și distribuția populațiilor în care abilitatea de a citi și de a scrie se întâlnește foarte frecvent – când și de ce au început majoritatea oamenilor să citească? Unde și de ce au apărut acele convingeri, valori, practici, tehnologii și instituții menite să genereze și să susțină această nouă abilitate? Astfel, întrebarea despre neuroștiințe și diversitatea psihologică la nivel global devine o întrebare despre evoluție și istorie culturală.

Capacitatea de a citi și de a scrie nu ajunge să prevaleze într-o societate datorită simplei apariții a unui sistem de scriere, deși existența unui asemenea sistem este cu siguranță foarte utilă. Sisteme de scriere au existat mii de ani în societăți puternice și proeminente, datând de aproximativ 5 000 de ani; cu toate acestea, până nu de mult, numărul persoanelor alfabetizate nu depășea 10% din totalul populației unei societăți, în general procentul fiind mult mai redus.

Deodată, abilitatea de a citi a început să se extindă rapid în secolul al XVI-lea în Europa Occidentală. La mijlocul secolului al XVIII-lea, Olanda, Anglia, Suedia și Germania erau cele mai alfabetizate societăți din lume, depășind chiar spațiile cosmopolite ale Franței și Italiei. Mai bine de jumătate dintre locuitorii acestor țări știau să citească, iar tipograful tipăreau cărți și broșuri într-un ritm vertiginos. Când analizăm răspândirea abilității de a citi și de a scrie în intervalul 1550–1900, reprezentată în figura P.1., trebuie să ținem cont că această distribuție are la bază modificări psihologice și neurologice: dezvoltarea memoriei verbale, transferarea spre emisfera dreaptă a recunoașterii faciale și îngroșarea corpului calos – toate la un loc – pe parcursul a sute de ani.⁷

Cauza care a determinat această dezvoltare rapidă exact în acest moment istoric și exact în aceste teritorii e greu de stabilit la prima vedere. Explozia de creștere economică și de inovații, cunoscută sub denumirea de Revoluție Industrială, a cuprins Anglia și, ulterior, restul Europei abia la finele secolului al XVIII-lea (și chiar mai târziu), așa că răspândirea abilității de a citi și de a scrie nu s-a datorat de la bun început oportunităților și motivațiilor create de industrializare.

Tot astfel, formele de guvernare constituțională au început să apară la nivel național abia la sfârșitul secolului al XVII-lea, odată cu Revoluția Glorioasă din Anglia, așa că abilitatea de a citi și de a scrie nu este o simplă consecință a reprezentării politice sau a pluralismului în politica de stat. De fapt, rata crescută a alfabetizării din multe zone ale Europei și Americii este un fenomen care a apărut și a durat cu mult înainte de introducerea școlarizării obligatorii finanțate de stat. Evident, de aici nu se poate trage concluzia că abilitatea de a citi și de a scrie nu a fost susținută în cele din urmă prin prosperitate economică, democrație și finanțare din partea statului. Totuși, aceste forme ale progresului s-au manifestat mult prea târziu ca să mai poată declanșa un val de alfabetizare a populației. Care să fie, atunci, cauza?

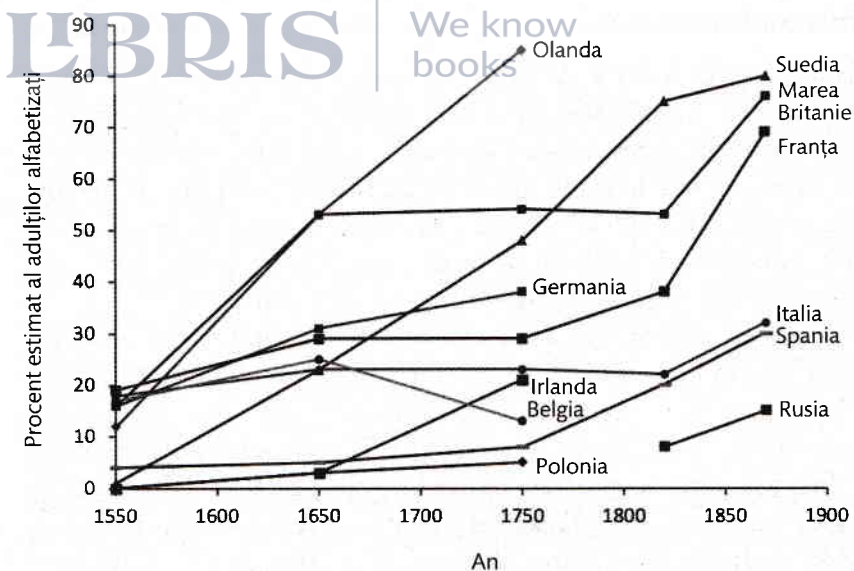

FIGURA P.1. Procent al alfabetizării pentru diferite țări europene între 1550-1900. Aceste estimări se bazează pe date privind publicarea de cărți, calibrate prin metode mai directe de măsurare a alfabetizării.⁸

Totul a început spre sfârșitul anului 1517, imediat după Halloween, în micul oraș german Wittenberg. Martin Luther, călugăr și profesor, enunțase faimoasele lui 95 de Teze, care au declanșat o dezbatere printre învățați pe tema vânzării de indulgențe, o practică a Bisericii Catolice. În vremea respectivă, catolicii puteau cumpăra un certificat, o „indulgență”, care avea rolul de a reduce timpul petrecut în purgatoriu de rudele lor moarte pentru ispășirea păcatelor sau pentru a atenua severitatea propriei lor penitențe.⁹ Cele 95 de Teze ale lui Luther au marcat începutul Reformei protestante. Scrierile sale ulterioare pe teme teologice, de politică socială și referitoare la trăirea unei vieți creștine au reverberat din sălașul lui sigur din Wittenberg, transformându-se într-un val tot mai mare care a cuprins multe națiuni, mai întâi în Europa și apoi în întreaga lume. Dincolo de teritoriile germane, protestantismul avea să prindă curând rădăcini puternice în Olanda și în Anglia, extinzându-se ulterior prin migrația coloniștilor englezi în America de Nord, Noua Zeelandă și Australia. Astăzi, diverse tipuri de protestantism continuă să prolifereze în America de Sud, China, Oceania și Africa.¹⁰

La baza credinței protestante stă convingerea că omul trebuie să aibă o relație personală cu Dumnezeu și cu Iisus. Pentru construirea

acestei relații, atât bărbații, cât și femeile trebuiau să citească și să interpreteze Scripturile – Biblia – pe cont propriu, fără a recurge la autorități instituționale, cum ar fi Biserica. Acest principiu, numit *sola scriptura*, presupunea că fiecare persoană în parte trebuia să învețe să citească și, întrucât nu oricine putea deveni un învățat capabil să citească fluent în latină, Biblia trebuia tradusă în limba fiecărui popor.¹¹

Luther nu doar că a tradus Biblia în limba germană, versiunea lui ajungând foarte repede să fie citită pe scară largă, dar a și început să predice despre importanța educației și a deprinderii scrisului și cititului. Îl aștepta o sarcină titanică deoarece, conform estimărilor, populația alfabetizată vorbitoare de germană reprezenta doar 1%. A început din propria lui regiune, Saxonia, punând presiune asupra conducătorilor, determinându-i să-și asume responsabilitatea pentru alfabetizare și educație. În 1524 a scris o circulară în care a lansat un apel intitulat „Către toți consilierii din toate orașele germane, prin care li se cere să înființeze și să susțină școli creștine“. Atât în acest mesaj, cât și în alte scrieri, îi îndemna pe părinți și pe cei aflați în funcții de guvernare, deopotrivă, să înființeze școli unde copiii puteau învăța să citească Scriptura. Mulți duci și prinți din Sfântul Imperiu Roman au îmbrățișat protestantismul luând frecvent Saxonia drept model. Drept urmare, alfabetizarea și educația s-au răspândit odată cu protestantismul. Procesul alfabetizării a început să se extindă și în alte zone, cum ar fi Anglia și Olanda, cu toate că Germania a fost țara unde sistemul educațional a fost pentru prima oară considerat o datorie sfântă a guvernelor și a conducătorilor laici.¹²

Există dovezi substanțiale ale legăturii istorice dintre protestantism și alfabetizare. Figura P.1 ilustrează acest fapt, arătând că fenomenul alfabetizării s-a extins cel mai rapid în țările unde protestantismul avea cei mai mulți adepți. Chiar la începutul secolului XX, un procent mai ridicat al populației protestante însemna o rată mai scăzută a analfabetismului. În Anglia, Suedia și Olanda, aproape toată populația adultă știa să scrie și să citească. În acest timp, în țări catolice precum Italia și Spania numărul persoanelor știutoare de carte se ridicase doar la aproape 50% din totalul populației. În ansamblu, dacă știm procentul populației protestante dintr-o țară, putem explica aproape jumătate din variațiile nivelului de alfabetizare la nivel național la începutul secolului XX.¹³

Problema acestor corelații și a multor alte analize similare care stabilesc legătura dintre protestantism și alfabetizare sau educația formală constă în faptul că nu putem afirma cu precizie dacă protestantismul

a dus la creșterea nivelului de instruire sau dacă știința de carte și educația i-au determinat pe oameni să adopte protestantismul. Sau este posibil ca atât protestantismul, cât și educația să fi apărut în urma dezvoltării economice, a guvernării prin reprezentanți și a unor inovații tehnologice, cum ar fi tiparul. Din fericire, istoria ne oferă un fel de experiment natural în Prusia, studiat de economiștii Sascha Becker și Ludger Woessmann.

Prusia oferă un studiu de caz excelent din mai multe motive. Mai întâi, aici existau noțiuni incipiente de libertate religioasă. Înainte de 1749, regele prusac Frederic (cel Mare) a declarat că fiecare individ trebuie să-și găsească singur calea mântuirii, decretând astfel libertatea religioasă. Aceasta însemna că prusacii erau liberi să-și aleagă religia fără nici o constrângere din partea conducătorilor politici. În al doilea rând, Prusia avea legi relativ uniforme și instituții de guvernare asemănătoare în toate regiunile. Această situație atenuază preocuparea provocată de ideea că legătura dintre protestantism și alfabetizare ar fi fost probabil o consecință a unei legături invizibile dintre religie și guvern.

Mai multe analize ale recensământului populației prusace din 1871 arată că în comitatele cu mai mulți protestanți existau rate scăzute ale analfabetismului și un număr mai mare de școli, iar școlile se aflau mai aproape de locuințele elevilor. Acesta este modelul preponderent, iar dovezile sunt uneori și mai puternice, în cazurile în care efectele demografice și ale urbanizării sunt menținute la un nivel constant. Legătura dintre protestantism și școli este evidentă chiar în anul 1816, înainte de industrializarea Germaniei. Așadar, legătura dintre religie și școli/alfabetizare nu este o consecință a industrializării și a prosperității economice.¹⁴

Cu toate acestea, relația dintre protestantism și alfabetizare/școlarizare este stabilită doar printr-o corelație.¹⁵ Cei mai mulți dintre noi au învățat că legăturile de cauzalitate nu pot fi stabilite prin simple corelații și că numai experimentele pot stabili cauzalitatea. Acest principiu nu mai este pe de-a întregul adevărat, deoarece cercetătorii au elaborat metode sofisticate de extragere a unor date cu caracter cvasiexperimental din lumea reală. În Prusia, protestantismul s-a răspândit din Wittenberg asemenea undelor create prin aruncarea unei pietre într-un iaz (ca să folosim chiar metafora lui Luther). Din acest motiv, cu cât o regiune prusacă era mai departe de Wittenberg în 1871, cu atât mai scăzut era procentul populației protestante. Acesta scădea cu 10% la fiecare sută de kilometri depărtare de Wittenberg (figura P.2). Dar legătura nu-și pierde valabilitatea

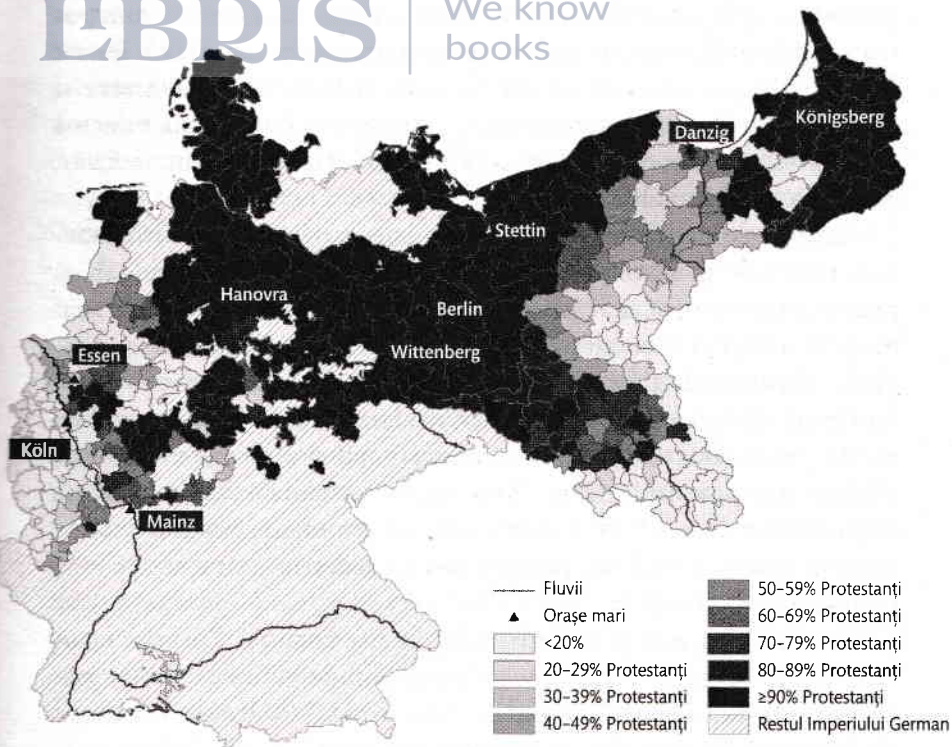

FIGURA P.2. Procent al populației protestante în regiunile prusace în 1871.¹⁶ Harta evidențiază unele orașe germane, printre care și epicentrul Reformei, Wittenberg, și Mainz, orașul în care Johannes Gutenberg a creat tiparnița care-i poartă numele.

nici când îndepărtăm statistic influența diversilor factori economici, demografici și geografici. Astfel, putem considera apropierea de punctul focal al Reformei – orașul Wittenberg – drept cauză a răspândirii protestantismului în Prusia. Evident, au intrat în joc mulți alți factori, printre care urbanizarea, dar apropierea de Wittenberg, noul centru al acțiunii după 1517, a avut propriul efect asupra protestantismului în context prusac. Distribuția radială a protestantismului ne permite să folosim distanța dintre un anumit comitat și Wittenberg pentru a izola, în termeni statistici, acea zonă de variație în protestantism despre care știm că se datorează proximității unei regiuni în relație cu Wittenbergul, și nu unui procent mai mare al populației alfabetizate sau altor factori. Într-un anumit sens, putem să ne raportăm la acest lucru ca la un experiment în cadrul căruia unor comitate li s-ar fi atribuit experimental anumite doze de protestantism pentru a-i testa efectele. Distanța față de Wittenberg ne dă

posibilitatea de a calcula valoarea dozelor în cauză. Ulterior vom putea aprecia dacă respectiva doză de protestantism „atribuită“ poate fi în continuare asociată cu un nivel mai ridicat de alfabetizare și de instruire. Dacă așa stau lucrurile, putem trage concluzia în urma acestui experiment natural că protestantismul a *cauzat*, într-adevăr, creșterea nivelului alfabetizării.¹⁷

Rezultatele acestei ingeniozități statistice sunt uluitoare. Într-adevăr, regiunile prusace din apropierea Wittenbergului nu doar că prezintă un procent mai ridicat al populației protestante, dar, mai mult, se observă o corelație între respectivii protestanți și un procent mai ridicat de alfabetizare și un număr mai mare de școli. Acest fapt arată că valul de protestantism declanșat de Reformă a avut ca efect o intensificare a procesului educațional și o creștere a ratei de alfabetizare și de școlarizare. Deși Prusia prezenta o rată scăzută de analfabetism în anul 1871, comitatele cu populație integral protestantă prezentau o rată de alfabetizare care o depășea cu aproape 20% pe cea din comitatele catolice.¹⁸

Aceleași tipare se pot identifica și în alte zone ale Europei secolului al XIX-lea, precum și în acele regiuni ale globului unde a pătruns protestantismul. În Elveția secolului al XIX-lea s-au detectat și alte efecte ale Reformei cu ajutorul unui set de teste cognitive administrate ca parte a procesului de recrutare a personalului militar. Probabilitatea ca tinerii din districtele protestante să atingă un nivel maxim de performanță la probele de testare a înțelegerii unui material scris a fost cu 11% mai ridicată în comparație cu probabilitatea ca tinerii din districtele catolice să obțină aceleași rezultate. Mai mult, această superioritate de nivel a fost vizibilă și în rezultatele obținute la probele de matematică, istorie și scriere. Acest raport se menține și dacă densitatea populației, fertilitatea și complexitatea economică a unui district sunt menținute constante. Situația era similară celei din Prusia: cu cât o anumită comunitate era mai aproape de unul dintre cele două epicentre ale Reformei din Elveția – Zürich și Geneva – cu atât numărul protestanților era mai ridicat în secolul al XIX-lea. Este de remarcat că apropierea de alte orașe elvețiene, cum ar fi Berna sau Basel, nu evidențiază această corespondență. Exact ca în cazul Prusiei, această configurație ne determină să identificăm protestantismul drept forța motrice responsabilă de răspândirea pe scară largă a alfabetizării, precum și de creșterea performanțelor în domeniul matematicii și al scrierii.¹⁹

Spre deosebire de convingerile religioase, care s-au dovedit a juca un rol-cheie în răspândirea alfabetizării și a ratei de școlarizare, nu

se poate afirma același lucru despre interesele egoiste de natură materială și oportunitățile economice. Luther și ceilalți lideri ai Reformei nu manifestau interes față de educație doar de dragul educației sau pentru posibilele avantaje economice și politice care aveau să decurgă de aici sute de ani mai târziu. Justificarea principală a principiului *sola scriptura* era că doar pe baza Scripturii se poate ajunge la mântuire. Ce putea fi mai important de atât? Tot astfel, familiile de fermieri care constituiau majoritatea populației nu investeau în această deprindere pentru a-și îmbunătăți situația economică sau șansele de a găsi ceva mai bun de lucru. În schimb, protestanții credeau că oamenii trebuie să învețe să citească pentru a parcurge Biblia pe cont propriu, pentru a-și îmbunătăți caracterul și a-și consolida relația cu Dumnezeu. Sute de ani mai târziu, în timp ce duduial Revoluției Industriale cuprindea Germania și regiunile înconjurătoare, resursele reprezentate de fermierii care știau să citească și de școlile create de protestantism au produs o forță de muncă instruită și pregătită să realizeze progresul economic rapid, creând cadrul propice pentru a doua Revoluție Industrială.²⁰

Rolul central acordat de protestantism educației pe scară largă se poate observa astăzi în impactul diferențiat al misiunilor protestante față de cele catolice la nivel mondial. În Africa, zonele unde existau mai multe misiuni creștine la începutul secolului XX aveau să se caracterizeze printr-o rată mai scăzută a analfabetismului un secol mai târziu. Totuși, misiunile protestante timpurii au depășit concurența catolică. Prin comparație, regiunile care au beneficiat de acțiunea misiunilor protestante prezintă o rată de alfabetizare în medie cu 16 puncte mai ridicată față de cele în care au activat misiunile catolice. Tot astfel, membrii comunităților asociate cu misiunile protestante istorice îi depășesc pe omologii lor din comunitățile asociate cu misiunile catolice în ce privește nivelul de instruire cu aproximativ 1,6 ani. Aceste diferențe sunt foarte pronunțate, întrucât educația africanilor la sfârșitul secolului XX se reducea la trei ani în medie, și doar aproximativ jumătate din populația adultă era alfabetizată. Aceste efecte nu sunt influențate de factori de natură geografică, economică și politică, sau de investițiile curente ale țărilor în domeniul educației, care explică foarte puțin variațiile privind alfabetizarea sau școlarizarea.²¹

Concurența dintre misiunile religioase a jucat un rol special. Atât misionarii catolici, cât și cei protestanți au fost mai eficienți în privința alfabetizării când erau angajați în cursa pentru salvarea acelorași suflete. De fapt, dacă nu ar fi existat concurența protestanților obsedați

de alfabetizare, este foarte probabil ca misionarii catolici să nu fi avut un rol prea semnificativ în combaterea analfabetismului. Mai mult, o analiză amănunțită a datelor din Africa scoate la iveală că misiunile protestante nu numai că au construit școli, ci au și insuflat respectul și aprecierea față de educație. Această constatare este în concordanță cu situația din Europa secolelor XVI–XVII, în care interesul catolicismului față de educație și alfabetizare s-a datorat, în parte, accentului pe care protestanții îl puneau pe aceste preocupări.²²

Pe lângă faptul că a modelat Biserica Catolică prin crearea concurenței, protestantismul lui Luther a pus fără să vrea bazele sistemului educațional universal, finanțat de stat, prin promovarea ideii că responsabilitatea educării poporului îi revine guvernului. Din capul locului, scrierile lui Luther nu doar că au subliniat necesitatea ca părinții să asigure alfabetizarea copiilor, dar au și insistat asupra obligației prinților și a ducilor locali de a fonda școli. Această motivație religioasă de a înființa școli publice a făcut din Prusia un model în domeniul educației finanțate de stat, imitat ulterior de țări precum Anglia sau Statele Unite.

Demn de remarcat este că principiul *sola scriptura* a impulsionat răspândirea alfabetizării în rândul populației feminine, mai întâi în Europa și ulterior pe tot globul. De pildă, în Brandenburg, în secolul al XVI-lea, în timp ce numărul școlilor pentru băieți aproape s-a dublat de la 55 la 100, numărul școlilor pentru fete a crescut de mai bine de zece ori, de la 4 la 45. Mai târziu, în 1816, s-a putut stabili o corelație între procentul ridicat de protestanți dintr-un oraș sau dintr-un district și procentul fetelor înscrise la școală în comparație cu cel al băieților. Acest raport se menține – un indicator al probabilității ridicate ca protestantismul să fi dus la o creștere a științei de carte în rândul populației feminine –, chiar când distanța dintre o anumită regiune și Wittenberg este folosită pentru a calcula doar acea fracție cvasiexperimentală a afilierei religioase (catolice sau protestante), provocată de primele ecouri ale Reformei. Dincolo de granițele Europei, efectul protestantismului asupra educației fetelor continuă să se facă resimțit odată cu răspândirea creștinismului la nivel global. Atât în India, cât și în Africa, de exemplu, misiunile protestante timpurii au avut o influență vizibil mai puternică asupra educației fetelor în comparație cu cele catolice. Impactul protestantismului asupra educației femeilor este cu precădere important, întrucât copiii născuți din mame educate sunt în general mai sănătoși, mai inteligenți și mai bogați când devin adulți față de cei născuți din mame analfabete.²³

Când Reforma s-a extins în Scoția, în 1560, s-a constituit pe baza principiului-cheie al educației gratuite pentru săraci. Prima taxă de școlarizare din lume a fost înregistrată aici în 1633 și s-a consolidat în 1646. Acest experiment timpuriu în sfera educației universale a dus curând la apariția unui spectru uluitor de intelectuali remarcabili, de la David Hume la Adam Smith, netezind, probabil, calea spre Iluminismul scoțian. Dominația intelectuală a acestei regiuni mici în secolul al XVIII-lea l-a inspirat pe Voltaire să afirme că „Scoția este sursa tuturor ideilor noastre despre civilizație”²⁴.

Acum voi urmări înlănțuirea cauzală pe care am adus-o până în acest punct: răspândirea unei confesiuni religioase conform căreia fiecare trebuie să citească Biblia pe cont propriu a dus la propagarea unei alfabetizări extinse atât în rândul bărbaților, cât și al femeilor, inițial în Europa și ulterior la nivel global. Această capacitate a modificat creierul persoanelor respective și le-a influențat abilitățile cognitive în sfera memoriei, a procesării vizuale, a recunoașterii faciale, a exactității numerice și a rezolvării de probleme. Indirect, a contribuit la modificarea numărului membrilor unei familii, a sănătății copiilor și a dezvoltării cognitive, pe măsură ce mamele au devenit tot mai educate și mai instruite. Aceste transformări de ordin psihologic și social au atras o accelerare a inovațiilor, apariția de noi instituții și, în cele din urmă, o înflorire economică.²⁵

Evident că povestea protestantismului are și alte aspecte în afară de extinderea alfabetizării, teoretizate de distinsul sociolog german Max Weber. Cum vom vedea în capitolul 12, protestantismul a avut o influență marcantă și asupra disciplinei personale, a echilibrului, a deprinderilor sociale și a înclinațiilor suicidale.²⁶

Istoria religiilor, a biologiei și a psihologiei

Această carte nu este consacrată în primul rând protestantismului sau alfabetizării, deși mă voi strădui să explic motivul pentru care europenii s-au dovedit la sfârșitul Evului Mediu atât de deschiși spre natura extrem de individualistă a protestantismului. Simpla idee că fiecare individ trebuie să citească și să interpreteze singur – sau, și mai rău, singură – texte antice sacre, în loc să preia necondiționat informații de la alții, mai înțelepți, cu siguranță s-a situat undeva pe o scară între scandalos și periculos în majoritatea societăților premoderne.²⁷ Protestantismul, care s-a ciocnit de o opoziție fulminantă din partea elitelor laice și ecleziastice, probabil că nu ar fi avut prea mari

sortii de izbândă în multe alte contexte sociale și istorice. Pentru a explica natura ieșită din comun a creștinismului apusean, precum și a familiilor, căsniciilor, legilor și guvernelor noastre, vom pătrunde mult mai adânc în trecut pentru a înțelege cum a fost posibil ca un anumit set de interdicții și îndrumări religioase să reorganizeze legăturile de rudenie existente în Europa într-un mod care a transformat viața socială și psihologia oamenilor, orientând societățile creștine într-o direcție istorică neîntâlnită în altă parte. Veți vedea că protestantismul și puternica sa influență se situează mai aproape de finalul povestirii decât de început.

Totuși, cazul alfabetizării și al protestantismului ilustrează, la scară redusă, patru idei centrale care se vor regăsi în întreaga lucrare. Să le trecem acum în revistă:

1. Convingerile religioase pot modela semnificativ procesul de luare a deciziilor, psihologia și societatea. Citirea Sfintei Scripturi avea ca rol principal crearea unei punți între om și divinitate, dar efectele colaterale au fost foarte pronunțate, ducând la supraviețuirea și răspândirea anumitor grupuri religioase în detrimentul altora.
2. Credințele, practicile, tehnologiile și normele sociale – cultura – ne pot modela creierul, biologia și psihologia, inclusiv motivațiile, abilitățile mentale și orientarea procesului decizional. Cultura nu poate fi separată de psihologie, și nici psihologia de biologie, deoarece cultura ne reconfigurează creierul, influențându-ne astfel modul de gândire.²⁸
3. Schimbările psihologice implicate de cultură pot modela evenimentele ulterioare prin influențarea elementelor cărorora oamenii le acordă importanță, a modului în care iau hotărâri, a instituțiilor pe care le preferă și a gradului de inventivitate și disponibilitate să facă schimbări. În acest caz, prin accelerarea alfabetizării, cultura a atras după sine dezvoltarea gândirii analitice și a memoriei pe termen lung, impulsionând totodată școlarizarea formală, tipărirea de cărți și diseminarea cunoașterii. Astfel, principiul *sola scriptura* se pare că a dinamizat procesul inovării și a pus bazele standardizării legilor, extinzând dreptul la vot și ducând la crearea unor guverne constituționale.²⁹
4. Alfabetizarea constituie prima explicație a modului în care occidentalii au ieșit din tipare din punct de vedere

psihologic. Evident, odată cu răspândirea creștinismului și a instituțiilor europene (cum ar fi școlile primare) în întreaga lume, un număr mare de persoane au dobândit un grad de alfabetizare ridicat.³⁰ Totuși, dacă cineva ar fi aruncat o privire de ansamblu asupra lumii în anul 1900, europenii occidentali ar fi ieșit în evidență, cu corpul lor calos îngroșat și abilitățile reduse de recunoaștere facială.³¹

Așa cum veți vedea, educația nu reprezintă un caz special. Mai degrabă se poate spune că este vârful unui imens aisberg neurologic și psihologic pe care mulți cercetători l-au trecut cu vederea. Voi începe capitolul următor cu sondarea formei și a părții nevăzute a acestui aisberg. Apoi, după ce voi stabili un fundament al gândirii despre natura umană, schimbările culturale și evoluția socială, vom analiza modul și cauza apariției unui spectru larg de diferențe psihologice în Europa Occidentală, precum și felul în care acestea ne ajută să înțelegem prosperitatea economică modernă, caracterul inovator, justiția, democrația și știința.

LBRIS

We know
books

PARTEA I

Evoluția societăților
și a psihologiilor

PSIHOLOGIA WEIRD

Concepția occidentală conform căreia o persoană este un univers motivațional și cognitiv limitat, unic, mai mult sau mai puțin integrat, un centru dinamic de conștientizare, emoții, raționament și acțiune organizat într-un întreg distinct, delimitat de alte asemenea întreguri și plasat într-un cadru natural și social, este o idee destul de ciudată în context cultural universal, cu toate că o percepem ca un adevăr incontestabil.

Clifford Geertz, antropolog (1974, p. 31)

Cine ești tu?

Poate ești WEIRD, produsul unei societăți occidentale [Western], educate [Educated], industrializate [Industrialized], bogate [Rich] și democratice [Democratic]. Dacă așa stau lucrurile, atunci, cu siguranță, din punct de vedere psihologic, ești atipic. Spre deosebire de o mare parte a lumii contemporane dar și a oamenilor care au trăit vreodată, noi, oamenii din categoria WEIRD, suntem extrem de individualiști, preocupați excesiv de propria persoană, dorim să deținem controlul, suntem nonconformiști și analitici. Ne concentrăm asupra noastră, asupra calităților, realizărilor și aspirațiilor noastre, în detrimentul relațiilor și rolurilor sociale. Obiectivul nostru este de a fi „noi înșine“ în orice context și considerăm inconsecvențele celorlalți ipocrizie, nu flexibilitate. Asemenea celorlalți, manifestăm tendința de a fi de acord cu egalii noștri și cu persoanele cu autoritate, dar nu suntem dispuși să ne conformăm opiniilor altora când acestea nu se aliniază cu propriile noastre convingeri, concluzii și preferințe. Ne considerăm ființe unice, nu simple noduri într-o rețea socială care se extinde în timp și în spațiu. Când acționăm, preferăm să simțim că deținem controlul și că avem libertatea propriilor alegeri.

Atunci când fac raționamente, persoanele WEIRD încearcă să identifice reguli și categorii universale prin intermediul cărora organizează lumea și proiectează mental linii drepte, pentru a înțelege configurații și a anticipa tendințe. Simplificăm fenomene complexe

prin descompunerea lor în elemente minuscule atribuind proprietăți sau categorii abstracte acestor elemente constitutive – fie prin imaginarea de tipuri de particule, agenți patogeni sau personalități. Adeseori nu reușim să observăm relațiile dintre părți sau asemănările dintre acele fenomene incompatibile cu schemele noastre. Cu alte cuvinte, știm multe lucruri despre fiecare copac luat în parte, dar nu vedem pădurea.

Mai mult, persoanele WEIRD dau dovadă de o răbdare deosebită și adesea muncesc foarte mult. Printr-un mecanism puternic de auto-control, amânăm satisfacția instantanee în ce privește recompensele financiare, plăcerea și siguranța, acceptând în schimb disconfortul și nesiguranța din prezent. De fapt, persoanele WEIRD găsesc plăcere în muncă, pe care o consideră o activitate cu efect cathartic.

În mod paradoxal, și în ciuda individualismului și a obsesiei față de propria persoană, persoanele din categoria WEIRD manifestă o tendință spre respectarea de reguli și de principii imparțiale și pot da dovadă de încredere, onestitate, echitate și disponibilitate pentru cooperare față de necunoscuți și persoane total străine. De fapt, în comparație cu majoritatea altor populații, noi, cei din categoria WEIRD, arătăm un grad scăzut de favoritism față de prieteni, familii, persoane de aceeași origine etnică și comunități locale. Privim nepotismul ca un lucru imoral și fetișizăm principiile abstracte în detrimentul contextului, al relațiilor, al eficienței și al caracterului practic.

Din punct de vedere emoțional, persoanele WEIRD sunt adesea măcinate de vină când nu reușesc să se ridice la standardele și aspirațiile inspirate din contextul lor cultural, dar adeseori auto-impuse. În majoritatea societăților non-WEIRD viețile oamenilor sunt dominate de rușine, nu de vină. Oamenii sunt cuprinși de rușine când ei, rudele sau chiar prietenii lor nu reușesc să se ridice la înălțimea standardelor impuse de comunitate. Membrii comunităților non-WEIRD, de exemplu, se pot simți degradați în ochii scrutători ai celorlalți dacă fiica lor se căsătorește pe ascuns cu cineva din afara rețelei lor sociale. În schimb, o persoană WEIRD se poate simți vinovată dacă trage un pui de somn în loc să se ducă la sala de sport, cu toate că nu este vorba de o obligație și nici nu va ști nimeni. Vina depinde de standardele proprii și de raportarea la propria persoană, în timp ce rușinea depinde de standarde sociale și judecăți publice.

Acestea sunt doar câteva exemple, vârful aceluși aisberg psihologic pe care l-am amintit, care include aspecte ale percepției, memoriei, atenției, capacității de a face raționamente, motivației, proceselor decizionale și judecăților morale. Dar întrebările cărora

sper să le răspund în această carte sunt: Cum au ajuns populațiile WEIRD să fie atât de neobișnuite din punct de vedere psihologic? De ce sunt diferite?

Dacă încercăm să identificăm conturul acestor dileme în Antichitatea târzie, vom observa că un anumit grup creștin a determinat răspândirea unui set de norme și de convingeri sociale care au schimbat considerabil căsătoria, familia, moștenirea și dreptul de proprietate în anumite zone ale Europei de-a lungul secolelor. Această transformare fundamentală a vieții de familie a inițiat o serie de schimbări psihologice care au impulsionat noi forme de urbanizare și au alimentat comerțul impersonal, în același timp dinamizând proliferarea organizațiilor voluntare, de la gilde comerciale și târguri până la universități și ordine monastice transregionale, guvernate de norme și de legi cu un caracter individualist tot mai pronunțat. Veți vedea cum, în timp ce vom explica psihologia WEIRD, vom clarifica, de asemenea, natura exotică a religiei, căsătoriei și familiei WEIRD. Dacă până acum nu ați știut că religia, familiile și căsătoriile noastre sunt atât de ciudate, țineți-vă bine!

Faptul de a înțelege cum și de ce unele populații europene au devenit bizare psihologic înainte de sfârșitul Evului Mediu ne va ajuta să clarificăm încă o enigmă: „ascensiunea Occidentului“. De ce societățile europene apusene au cucerit o parte atât de mare a lumii începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea? De ce creșterea economică, alimentată de noi tehnologii și de Revoluția Industrială, a erupt în aceeași zonă spre finalul secolului al XVIII-lea, generând valorile globalizării care încă mătură țărmlum lumii noastre și azi?

Dacă o echipă de antropologi extraterestri ar fi examinat umanitatea din spațiul cosmic în anul 1000 d.Hr. sau 1200 d.Hr., n-ar fi avut cum să anticipeze că în a doua parte a mileniului planeta avea să fie dominată de câteva populații europene. În schimb, probabil că ar fi pariat pe China sau pe lumea islamică.¹

Dar acești extraterestri n-ar fi avut cum să perceapă din punctul lor de observație orbital fermentarea tăcută a unei noi psihologii în unele comunități europene din Evul Mediu. Această psihologie proto-WEIRD, aflată în plină evoluție, a pregătit terenul pentru apariția piețelor impersonale, a urbanizării, a guvernelor constituționale, a politicii democratice, a religiilor individualiste, a societăților științifice și a inovațiilor nestăvilite. Pe scurt, aceste transformări psihologice au fertilizat solul pentru semințele lumii moderne. Așadar, pentru a înțelege rădăcinile societății contemporane, trebuie să explorăm mecanismul prin care psihologia noastră